

EL CATALÀ AL MÀGREB ÀRAB. ELS MORISCOS EXPULSATS

Mikel de Epalza

EN un Congrés sobre història de la llengua catalana, voldria tractar una àrea secundària i poc estudiada de l'expansió del català: el Nord d'Àfrica o Màgreb àrab (Marroc, Algèria, Tunícia, Líbia actuals), des de l'Edat Mitjana fins als nostres dies.

Aquesta exposició tindrà dues parts: 1.ª) *El català en el Màgreb, llengua d'immigrants*, amb un esquema general de la seua difusió; 2.ª) *Perduració del català entre els moriscos expulsats*, com a punt concret i parcialment documentat de l'expansió del català al Màgreb àrab, al segle XVII.

És evident que, ara per ara, quasi totes les afirmacions que es poden fer sobre l'expansió del català al Màgreb són altament versemblants, però demanen estudis més documentats, punt per punt.

1. EL CATALÀ AL MÀGREB, LLENGUA D'IMMIGRANTS

El fet fonamental socio-lingüístic de la presència de la llengua catalana al Màgreb àrab és que es tracta d'una llengua importada per persones o grups de persones estrangeres, absolutament minoritàries dintre d'aqueixa societat. Això no li resta interès a aquesta presència, però la situa en un estatus que no es pot comparar de cap manera amb el dels territoris on el català és llengua majoritària.

El català al Màgreb medieval deriva de la presència de soldats individuals o en grups (en nom de la Corona d'Aragó o a títol particular), presoners, comerciants, legats polítics, etc. Aquesta situació durarà fins al segle XIX en què la colonització francesa afavorí la integració dels catalanoparlants als territoris magrebins.

Aquesta presència està prou documentada, des del segle XII al XIX.¹ El personatge més representatiu d'aquesta immigració catalanòfona és Anselm Turmeda, mallorquí perfectament immers dins la societat magrebina, bilingüe àrab-català, que utilitza el

¹ És clàssica l'obra de C.-A. Dufourcq (tesi doctoral a París, 1965, editada en 1966 i traduïda al català). Ha utilitzat i publicat diversos documents alguns dels quals han estat escrits en català per catalans residents, en ports del Màgreb àrab.

Es pot imaginar, encara que ara per ara no és una realitat, que, a part dels immigrants cataloparlants d'origen europeu, deven existir al Màgreb àrabs que parlen la llengua catalana —evidentment com a llengua estrangera—, que l'estudien i l'ensenyen a tots els nivells acadèmics i, fins i tot, que escriguen obres de creació en una hipotètica “literatura magrebina d'expressió catalana”, com passa amb altres llengües europees.⁷

De totes maneres, aquesta població d'immigrants catalanoparlants al Màgreb àrab d'època colonial, ha deixat petges lingüístiques, fora dels cercles ja esmentats, d'utilització de la llengua originària.

Des del punt de vista lèxic, el català va influir una mica sobre el dialecte popular francès parlat d'Algèria, tant a la zona d'Alger (el “pataouète” o gerga del barri de Bab El Oued, de la capital) com a la zona d'Orà,⁸ però aquest és un fenomen molt poc estudiat.

Tampoc no s'ha estudiat una possible influència catalana en l'àrab algerí parlat. Dues paraules en podrien ser testimoni: d'una part, *punyeta*, que en realitat és comú a moltes llengües neo-llatines i pot no provindre del català; doncs bé, en moltes zones de la costa magrebina ha donat el verb *tbuniet*, que vol dir “masturbar-se” (com en el maltès *tpijpe*, de l'inglès *pipe*, “fumar”); d'altra, *espardenya*, que ha quedat en el dialectal algerí en lloc del corresponent francès *espadrille* o del castellà *alpargata*. Aquesta paraula havia vingut al segle XIX amb els cultivadors d'alfals a Algèria, originaris de les Valls del Vinalopó.

També caldria estudiar amb més deteniment els impresos en català produïts en l'època colonial: periòdics locals i humorístics, programes de festes, propaganda política, etc.⁹

2. PERDURACIÓ DEL CATALÀ ENTRE ELS MORISCOS EXPULSATS

És evident que molts dels moriscos de zones catalanoparlants (Baix Ebre, País Valencià) parlaven català. Igual que els altres moriscos, més documentats lingüísticament, degueren conservar durant almenys dues generacions, la llengua hispànica d'origen, al costat de l'àrab col·loquial conservat a Espanya i el dels països magrebins, en què s'instal·laren després de l'expulsió de 1609-1614.

Aquesta hipòtesi, absolutament lògica, té poca constatació documental al Màgreb i en la societat magrebina que els va acollir. Però hi ha a Tunícia, al menys un cas suficientment documentat. Es tracta del poble de repoblació morisca (andalusins, segons la terminologia àrab) de Grish El Oued, al costat del riu Medjerda, a uns setanta quilòmetres a l'oest de la ciutat de Tunis. Tota la vall del riu va ser repoblada

⁷ Veure treballs i bibliografies de J. Déjeux, especialment *o.c.*, p. 13, per la “literatura magrebina d'expressió espanyola”.

⁸ Veure, per exemple, el treball de C. Flores, “Oranie franco-espagnole”, en J. Dejeux, pp. 25-40.

⁹ Veure J. B. Vilar, “La presse espagnole en Algérie (1880-1931)”, en J. Dejeux, pp. 53-65, i F. Soufi, “La presse espagnole durant la période coloniale”, *Archives Nationales*, Alger, 10-11, 1984, 341-349, encara que falten molts títols.

fins a Testour pels immigrants moriscos a principis del segle xvii.¹⁰ A principis del xviii, un visitant espanyol ens diu que eren anomenats “Los Catalanes”, és a dir “els que parlaven català”, encara que podien ser molt probablement valencians instal·lats en aqueixa zona irrigada, d'agricultura intensiva.¹¹

És curiós que encara avui es conserve una anècdota dels veïns de Testour, lingüísticament molt significativa.¹² Diuen que un grup de visitants es va acostar una vesprada al poble de Grish El Oued. Els habitants de “Los Catalanes” (així els anomenaven els veïns de Testour, castellanoparlants de Toledo i Aragó) tenien el costum de tancar els accessos a la nit i de passar llista dels habitants, per tal de controlar si algú havia estat pres pels enemics beduïns dels voltants. Quan varen arribar els visitants, escoltaren uns noms no-àrabs i varen fugir corrent: “Aqueixos habitants no són musulmans, puix tenen noms d'infidels”. Això vol dir que conservaven els noms catalans. Però l'informador, que res sap de català, reproduïa fins avui la contarella dels noms dels habitants del poble (amb rima en *-et*): “Pepet, Ximet, Xiquet, Memet, etc.” És molt curiós que la tradició oral de gairebé tres segles i mig haja conservat la terminació dels diminutius antroponímics típics del català del País Valencià.

Alguns antroponims de probable origen català s'han conservat a Tunícia, com el de la família Ben Nigro (podria ser italià, si no fos perquè ens consta el seu origen andalús). Altres tenen també un origen hispànic, català o castellà.

Una zona periurbana, actualment raval fora de les antigues muralles de Tunis, conserva dos topònims probablement d'origen català: el barri es diu *Biga* (*Vega*, nom comú al castellà i al català), però el seu carrer principal, d'urbanisme típicament morisc del segle xvii, es diu *Taronja* o *Tronja*, el que indicaria una zona d'horta als voltants de la muralla de Tunis.

La pèrdua de la llengua hispànica (català o castellà) per part de la colònia morisca de Tunis (amb diferència de la de Tetuan, amb contactes més regulars amb Ceuta i Andalusia) és prou coneguda: es deu a la progressiva i molt completa assimilació dels moriscos i llurs descendents a la població urbana magrebina, amb pràctica dissolució de les comunitats agrícoles, on havia pogut perdurar el arcaisme lingüístic del poble de Grish El Oued, “Los Catalanes” del Màgreb àrab.

¹⁰ Veure els dos volums de M. de Epalza – R. Petit, *Recueil d'études sur les Morisques Andalous en Tunisie*, Madrid, 1974, i S. M. Zbiss – A. H. Gafsi – M. Boughanmi – M. de Epalza, *Etudes sur les Moris-Andalous*, Tunis, 1983.

¹¹ Veure M. de Epalza, “Nuevos documentos sobre descendientes de moriscos en Túnez en el siglo xviii”, *Studia historica et philologica in honorem M. Baillori*, Roma, 1984, 195-228.

¹² Dec aquesta narració al Sr. Slimane-Mustafa Zbiss, Director del Centre d'Estudis Hispano-Andalusins, de Tunis, nat al poble morisc de Testour, al costat de Grish El Oued.

SEGON CONGRÉS INTERNACIONAL
DE LA LLENGUA CATALANA (1986)

VOLUM VIII

ÀREA 7
HISTÒRIA
DE LA
LLENGUA

Edició a cura
d'Antoni Ferrando

VALENCIA
1989